

Kamil ALLAHYAROV,
professor

Bir xəstə həkimin yanına gəlir. Həkim onu müayinə edən zaman bir prokuratura işçisi otaya girib, həkimdən öz diplomunu göstərməyi tələb edir. Həkim onu bir tərəfə çəkib, əlinə pul qoyaraq deyir ki, "mən həqiqi həkim deyiləm. Bu pulu götür, mənimlə işin olmasın". Prokuror pulu götürüb, qapıdan çıxanda xəstə özünü ona yetirib, etiraz edir. O, cavab verir ki, "həç mən də həqiqi prokuror deyiləm, bura pul qoparmaq üçün gəlmişdim. Gedib saxta həkimə də məndən şikayət edə bilərsiniz". Xəstə acı-acı gülməyərkən deyir: "Mən də həç xəstə deyiləm. Bura saxta bülleten almaq üçün gəlmişdim".

DİLİN İNKİŞAF QANUNAYUNLUQIARI

Fb-də tez-tez müzakirə olunan məsələlərdən biri də dilimizin qorunub saxlanılması ilə bağlıdır. Çoxları buna belə başa düşür ki, dilimizin indiki vəziyyəti ən müəmməl formadadır və hər vaxta buna qoruyub saxlamaq lazımdır. Ancaq bu mümkün deyil, çünki dil də canlı orqanizmdir kimi dünya inkişaf edərək dəyişir. Həm də belə dəyişikliklər təkcə leksikani deyil, fonetikanı da əhatə edir. Həmçinin dil özündə xalqın tarixini də əks etdirir. Yaxşı ki, bunları görmək üçün bizim əlimizdə çoxsaylı materiallar vardır: ədəbi dilə aid çoxsaylı klassik əsərlər, danışq dilinə aid iş oğuznamələr, atalar sözləri və s. Bütün bunları aydın göstərir ki, son min il ərzində bizim dilimiz də dəyişibdir. İndi də hər gün dildə dəyişiklər baş verir, ancaq onların özünə olmasına və müxtəlif səhələrdə baş verməsinə görə biz onları hiss etmirik. Belə dəyişiklər yığıla-yığıla gedərək, təxminən yüz ildən sonra artıq aşkar şəkildə hiss olunmağa başlayırlar. 500 il ərzində yığılan fərqlər təxminən bugünkü dilimizlə "Qorqud kitabı"nın Drezden nüsxəsinin mətni, 1000 il ərzində toplanan fərqlər isə bugünkü dilimizlə Mahmud Kaşğari lüğətindəki mətlərlə arasındakı fərqlər təyiyəsinə yüksəlir. Min il ərzindəki fərqlər o qədər çox olur ki, artıq bu müddətin əvvəlində və sonunda olan dilləri eyni dil hesab etmək mümkün olmur: onlar qohum, ancaq başqa dillərə çevrilirlər. Belə inkişaf qanunayunluqları bütün dillərə aiddir. Əgər xalq iqtisadi-mədəni əlaqələrə malik olan vəh bir ərazidə yaşayırsa, onda dildə baş verən dəyişiklərdən hamı xəbər tutur və dil də vahid bir istiqamətdə inkişaf edir. Əgər xalq parçalanaraq fərqli ərazilərdə yaşayırsa (məs., türkmənlər, azərbaycanlılar və türklər kimi), onda onların dili də fərqli istiqamətlərdə inkişaf edərək, yeni dillərə çevrilir.

Hər bir adamın valideynləri və övədlər olduğu kimi, xalqların da əcdadları və varisləri olur. XIX əsrdə Avropa filoloqları dünya dillərini genetik (qohumluq) baxımdan qruplaşdırıb, bu qruplara şərti adlar verdikləri zaman da düzgün olaraq möhüz bu prinsip əsas götürülmüş və təsnif edilən qruplara qohum xalqların ən qədim, ilkin əcdadlarının adları verilmişdir (məs., slav dilləri, german dilləri, latın (Roma) dilləri və s.). Məlumdur ki, türk xalqlarının ilkin əcdadları isə türklər yox, hunlar olublar. Bizim eramın əvvəllərindən böyük Hun imperiyası və onunla birlikdə hun tayfaları parçalanmağa başlayırlar və nəticədə hunların varisləri kimi çoxsaylı hundill xalqlar (oğuzlar, qıpçaqlar, türklər, karluqlar və s.) formalaşmağa başlayırlar. VI əsrdə türklər böyük xaqanlıq yaradaraq, o zamankı dünyanın 4 böyük dövlətindən (Çin, Türk, Sasani və Bizans) birinə çevrilirlər və onların adı məşhurlaşır. Ərəblər, farslar, bizanslılar hətta onların xaqanlığında yaşayan bütün hundill xalqları istisnasız olaraq "türk" adlandırmağa başlayırlar. XI əsrdə On Asiyaya gələn oğuzsovcuların burada "türk" adlandırılmasına səbəb də elə bu ənənə oldu. XIX əsrdə dillərin genetik şəcərəsini yaratmağa çalışan Avropa alimləri isə türklərdən fərqli olaraq, hunlar və onların dili barədə məlumatlara malik deyidilər. Möhüz bu səbəbdən də onlar diçilikdə "türk dilləri" terminini qəbul etdilər. Sözsüz ki, elmi və tarixilik prinsipləri baxımından bu düzgün deyildi, ancaq diçilik termini kimi "türk dilləri" istilahı XX əsrin əvvəllərində öz dəqiqliyini və birmənalılığını saxlayırdı. 1918-ci ildə ADR, sonra isə osmanlılar öz xalqlarını və dillərini rəsmi olaraq "türk" adlandırdıqdan sonra isə məlum dolaşıqlar yarandı, çünki prinsipə hər bir terminin bir mənası olmalıdır. Ona görə də yaxşı olar ki, Türk Dövlətləri Birliyində "türk dilləri" istilahının "hun dilləri" termini ilə əvəz olunması məsələsi barədə də düşünsünlər, çünki bu məsələnin böyük siyasi əhəmiyyəti də vardır. Məsələn, əgər bu təşkilat "Hun Dövlətləri Birliyi" adlanarsa, onda özlərini hunların varislərini kimi hesab edən macarlar bu qürumə məsvəretçi kimi yox, cəsarətlə təmübuquqlu üzvi kimi daxil ola bilərlər. Uyğun fikirləri qədim hunların yaxın qohumları olmuş və onlarla birlikdə Altay dili ailəsinə daxil olan koreyalılar, moqollar, yaponlar və tunqus-mancurlar barəsində də demək olar. Sözsüz ki, belə halda bu təşkilatın özü də daha nüfuzlu və maraqlı ola bilər.

Dərsliklərimizdə XII əsr Azərbaycan şairləri arasındakı dostluqdan və əməkdaşlıqdan yazılır. Ancaq həmin şairlərin öz əsərlərini bunun əksini göstərir: onlar arasında ciddi mübahisələr və itxirləşmələr vardır. Əsas mübahisə isə Xaqani tərəfindən yaradılmış yeni

poetik üslubun müəllifliyi üzərindədir. Bu yenilikçi şair poeziyaya nöinki yeni mövzular və mötəblər gətirir, həmçinin folklor və məişət dilindən də çoxlu söz və ifadələr daxil edirdi. Onun bu barədə döfərlə yazdıqlarına görə, əvvəlcə digər şairlər onu məzəmmət edimmişlər ki, ənənəvi yüksək poeziya dilini adlışdırmək düzgün deyil. Ancaq bu üslubun məziyyətlərini başa düşəndən sonra onlar özələri də bu üslubda yazmağa, onunla fəxr etməyə və hətta onun müəllifliyinə öz adlarına çıxmağa başlayırlar. Xaqani yazır:

*Kamalıx caxanda şimsəklər kimi,
Qayruq bulardılar köpəklər kimi.
Şərdə qaribəyən, demək təkmək, tək,
Yeni şey görəntək hürər hər köpək.*

*Dilimi öyrənib tez dil açınca,
Söyüş yağdırırdılar mənim dalmıca.
Onları yüksəldən bir mələkəm mən,
Mənə diş qıcıyır onlar qəzəbdən.*

Xaqaninin belə itihamlarına digər şairlər də çox koskin cavablar verirdilər. Mücirəddin Beyləqani yazırdı: "Mənim ilhamım Müqəddəs rühdən doğulan kimi, onun qısır təbini sübləri boş külayə çevrildi... Bu yeni üslub məndən kənarəda yarınsa da, kiminsə otdan balta düzəltməsi kimi bir şey idi. Sənin bərk yapışdığın bu üslub mən qəlbədən işləyib, yenidən yaratmışam. Ona görə də səirdə bu yeni üslub mənim işimdir". Gənc Nizami isə nisbətən mülayim cavab yazırdı: "Həç kəsədən müvəqqəti istifadə üçün həç nə götürməmişəm, ürəyimi necə istəyibse, elə də yazmışam". Haqiqətən də bu üslubun daha da təkmilləşməsində digər şairlərin rolu da az olmamışdır.

Deyənlərə görə, böyük şairimiz Sabir "son nəfəsində" farsca bir rübai deyib və guya bu rübaiddə o əqdəsindən dönrək, "günəhərlərini" boyunna alıb, "düz yola" qayıtdığını bildiribdir. Ancaq rübainin farsca olan orijinalından aydın görünür ki, rübai Azərbaycan dilinə yanlış tərcümə edilib və şairin oradakı fikirləri təhrif olunmuşdur. Bu yanlış tərcümə Fb-də paylaşılmışda davam etdiyinə görə biz aşağıda onun orijinalını və dəqiq tərcüməsini veririk. Bu dünyadakı soydaşlarımızın "vacib əməllərindən" cana gələn şair ölməyə aydağında o dünyadakı hamvotənlərinə müracət edərək, ironiya ilə deyir:

*Rahəm bədhəd, ruberəh amədəm.
Hər dərgəhe-həzrət Elah amədəm.
Hədiyəxiz nəyamadəm, nə dostım xalst:
Ba dəste-porəzəhmə qonah amədəm.*
Tərcümə:
*Mənə yol verin, hazır halda gəlmişəm,
Həzrət Allahın dərgahına gəlmişəm.
Hədiyəxiz gəlməmişəm, əlim boş deyil:
Hər cür günahla dolu ələ gəlmişəm.*

Burada yanlışlıqlara yol açan əsas məsələ birinci misradakı "ruberəh" (üzü yoluna qoyulan, hazır olan) ifadəsinin səhv olaraq "düz yola gələn" mənasında başa düşülməsi oldu (Qeyd edilən yanlış tərcümədə birinci misra belə verilib: "Yol verin, tapmışam yolu, gəlmişəm"). Halbuki fars dilində bu ifadə yalnız birinci mənələrdə işlənir və həç vaxt "düz yola gələn" mənasını vermir.

Ümumiyyətlə, böyük insanlar həç vaxt qorxudan öz əqdələrlərini dəyişməyirlər. Məsələn, əmisi Əbu Talib ölüm aydağında olanda Məhəmməd peyğəmbər çox çalşıb ki, o İslamı qəbul etsin. Onun əmisi nə dedi? "son birçə döfə "ləiləha illollah" denən, mən Cəbrayılə tapşıracam ki, səni birbaşə Cənnətə aparsın" sözlərinə cavab olaraq əmisi deyir ki, belə halda hamı elə bilər ki, Əbu Talib son nəfəsində qorxdu və məzhəbini dəyişdi. Bir döfə də hələ sağlığında oğlu Hz. Əlinin namaz qılmasını ilk döfə görə Əbu Talib namazdan sonra ondan soruşur ki, "oğlum, son nə edirdin?" Hz. Əli də izah edir ki, müsəlmanların ibadət forması bəhdər və sonra atasından xahiş edir ki, o da İslamı qəbul etsin. Əbu Talib isə cavab verir ki, "məni öldürsələr də mən razı ola bilmərəm ki, mənim arxam başımdan yuxarıda dursun". Sabir də Əbu Talib kimi, qorxudan öz əqdəsini dəyişən kişilərdən olmayıb.

Meyxanəçilər öz şeirlərini bəhadətən deyirlərmi?

Bu barədə düşünərkən əvvəlcə aydınlaşdırmaq lazımdır ki, ümumiyyətlə, bəhadətən mükəmməl şeir demək mümkündürmü? Hansı böyük şairin bəhadətən söylədiyi şeirlər məlumdur? Səməd Vurğun, Zəlimxan Yaqub, Ramiz Rövşən kimi böyük söz ustalarının belə şeirləri vardır? Bir döfə atasının şeirlərini əyləməzlərindən danışın mərhum Yusuf Səmədöglü deyirdi ki, bu əyləməzlərdə o qədər düzəlişlər vardır ki, onları oxumaq belə çox müşkül işdir. Rəhmətlik Vahid də bir döfə kiminsə yaz mərasimində bəhadətən bir ağı demək istəyib. Ancaq həmin ağı bəhdilik cəhdətdən o qədər zəifdir ki, onu mənsur şeir adlandırmıq daha düzgün olardı. Bir qayda olaraq, bəhadətən bir beyt və ya bir kuplet deyilə bilər ki, bunları da sonradan cəlalamaq lazımlı gələcəkdir.

Bələliklə, aydın olur ki, meyxanəçilər öz meyxanələrini ifa edərək əvvəlcədən əzbərlədikləri çoxsaylı şeirlərdən istifadə edirlər. Onlar bu şeirləri söyləyərkən onların auditoriyanın tələblərinə uyğunlaşdırmaq üçün yalnız bezi sözləri, adları dəyişdirər bilərlər. Təməşaçılar qarşısında deyərkən isə onlar hətta əvvəlcədən bir-bir ilə razılaşa bilərlər ki, qarşılaşq şəkildə hansı şeirləri söyləyəcəklər. Bəzi şairlərin arasında olan deyişmələr də (Məs., Vaqif və Vidadi) əvvəlcədən hazırlanmış şeirlər əsasında olur. Hətta əgər aşıqlar öz bağlamalarını canlı ifa zamanı oxusalar belə, onlar da bu zaman əvvəlcədən hazırladığı və əzbərlədikləri çoxsaylı şeirlərdən istifadə edirlər. Çünki bir neçə bəhdən ibarət mükəmməl şeirləri bəhadətən demək həç cür mümkün deyildir. Bəhadətən şairin bəy-nində yalnız müəyyən poetik mənələr yaranma bilər ki, onları da gözəl şeirə çevirmək üçün şair onların üzərində hələ xeyli işləməlidir. Nahaq zərər deyil ki, böyük sözlə sonatkarları həqiqi sənət əsərləri yaratmaqdan nə qədər çətin və əzəbli bir iş olmasından daima şikayətləniblər.